

Т.О. Метельова
к.філос.н., доцент,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ТУРКМЕНИСТАН: ДОСВІД «СВОГО» ШЛЯХУ

Окреслено напрями розвитку Туркменістану від початку ХХ ст. до сьогодні. Показано, що визначальною ознакою політичного розвитку країни є збереження та модифікація на різних етапах кланової політичної системи. Виявлено, що політика другого президента Туркменістану залишається незмінною в збереженні й зміцненні деспотичного режиму за формальної його лібералізації.

Ключові слова: Туркменістан, кланова політична система, культ особи, азійський шлях, деспотія.

Turkmenistan: the Experience of “Its” Way

The article outlines the development directions of Turkmenistan from the beginning of the 20th century to the present days. The author shows that the defining feature of this country's political development is the preservation and modification of the clan political system at the different stages. It has been revealed in the research that the policy of Turkmenistan's second president remains unchanged in maintaining and strengthening the despotic regime with its formal liberalization.

Key words: Turkmenistan, clan political system, personality cult, Asian way, despotism.

На початок ХХ ст. у суспільному ладі туркмен, який залишався в основному патріархально-феодальним, з'явилися елементи капіталізму, особливо у південних, Ашгабатському та Мервському районах. Після лютневої революції 1917 р. Туркменістан протягом короткого часу був незалежною державою, однак після жовтневого перевороту у Петрограді радянська влада офіційно була проголошена на території Туркменістану 2 (15) грудня 1917 р. на IV з'їзді Рад Закаспійської області. 30 квітня 1918 р. на V з'їзді Рад Туркестанського краю, що відбувся в Ташкенті, було

утворено Туркестанську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку (у складі РРФСР).

У результаті національно-державного розмежування Середньої Азії й окремих територій, населених туркменами, 27 жовтня 1924 р. було утворено Туркменську Радянську Соціалістичну Республіку. 12 травня 1925 р. Туркменська РСР ввійшла до складу СРСР. Таким чином, вперше було створено єдину туркменську національну державу, що стало найважливішим чинником формування туркменської нації.

У 1929-1930 рр. в Туркменії, як і інших республіках ССРСР, здійснювалися масштабні реформи, що включали: індустріалізацію, колективізацію, боротьбу з неписьменністю, а також секуляризацію. Усуспільнення земель, худоби, знярядь сільськогосподарської праці підірвало спосіб життя туркмен-кочівників, до яких на 1930 р. належало 30% населення республіки. Відповіддю на ці зміни стали періодичні повстання моджахедів проти радянської влади в південних та західних туркменських районах, які жорстоко придушувалися.

Після Другої світової війни стабільність радянської політичної системи в Туркменістані підтримувалася системою стримування і противаг. Формуючи цю систему, керівництво СРСР ставило за мету не дати місцевим регіональним групам вступити у відкритий конфлікт між собою і одночасно дозволити кожній з них поперемінно перебувати при владі, достатньо міцно утримувати владу, виключаючи стихійний розвиток небажаних для Москви місцевих політичних процесів. Такою політикою радянське керівництво сприяло збереженню кланового характеру політичної системи в Туркменістані. Самі регіонально-кланові зав'язки в Туркменістані склалися історично і засновані були переважно на земляцькій єдності та певним чином структуровані на всіх рівнях соціальних відносин.

До 1947 р. першим секретарем компартії Туркменістану завжди обиралася прислана з Москви людина, яка не належала до жодної з корінних етнічних груп, хоча при владі в основному перебували представники столичної групи – текинці. З 1947 р. і посада першого секретаря була довірена туркмену Ш. Б. Батирову – теж представнику текинського клану. При тому зберігалася практика заміни «керівних племен». Так, представники одного племені на чолі республіки змінювали вихідця з другої. Відповідно змінювалось і оточення керівника. Таким чином, під наглядом Москви забезпечувалася регулярна ротація кадрів.

На кінець 70 – початок 80-х рр. ХХ ст. в республіці склалася стійка владна система, що поєднувала в собі елементи переважно регіонально-племінного управління в областях і єдиного республіканського керівництва на груповій основі. Така система була реорганізованим варіантом традиційної кочової державності, адаптованої для переходу її населення в режим осілого життя.

Забезпеченням суспільної стабільності шляхом кланової ротації пояснюється і те, що вже в період горбачовської перебудови другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. сформований у середовищі туркменської інтелігенції рух за незалежність Туркменістану був менш радикальним у порівнянні з національними рухами інших центральноазійських республік. У вересні 1989 р. він остаточно організаційно оформився під назвою «Агзибірлік» («Єдність») як аналог народних рухів у інших радянських республіках. У цей же час у країні зростали паростки громадянського суспільства: виникла перша (й єдина) незалежна профспілка «Солідарність». Однак зі встановленням режиму правління першого президента країни Сапармурата Ніязова дуже швидко ці елементи громадянської активності було винищено, а їх учасників – витіснено з країни або нейтралізовано фізично.

Роки горбачовської перебудови перетворили цю традиціоналістськи орієнтовану країну на осередок бурхливих змін, що потенційно містили в собі й можливість класичного демократичного розвитку чи, принаймні, його авторитарного варіанту, яким пішла частина азійських країн колишнього СРСР. Отримавши несподівану незалежність, Туркменістан певний час зберігав інерцію руху в демократичному напрямі. Однак косметичне перетворення Комуністичної партії Туркменістану на Демократичну (за назвою), а першого секретаря КПТ – на лідера «нової» партії й нової країни було останньою зміною, яку можна віднести до позитивних і демократичних. Далі країна рухалася шляхом настільки політично синкретичним, що він не дозволяв їй ідентифікувати себе з будь-якою міжнародною спільнотою.

Пострадянський політичний розвиток Туркменістану пов'язаний безпосередньо з іменем Сапармурата Ніязова. За кілька років він спромігся зосередити в руках абсолютну повноту влади й, додавши до своїх керівних посад ще й головування в уряді, стати президентом безстроково. Номінально в країні існував законодавчий орган – Меджліс (парламент), куди депутати обиралися за мажоритарною системою. Однак його дуже швидко було позбавлено будь-яких важелів впливу на життя в країні: після винищення або витіснення за кордон опозиції за ініціативою президента було створено додатковий орган влади – Халк Маслахати – Всенародну Раду. Частина його членів входила туди за посадою – міністри, члени місцевих органів влади, хякіми (глави) етрапів (міст) та веляятів (районів). Однак входили не всі посадовці, а лише відібрані самим президентом. Він же добирав і решту з числа депутатів, аксакалів, заслужених бавовнярів і діячів культури, всього – 2507 осіб. Головою «вищого представницького органу» з конституційно невизначеним статусом був той таки президент країни. Засідаючи раз на рік, цей орган влади, що перебував над

парламентом, був закликаний схвалювати законодавчу діяльність президента.

Період 1993–1994 рр. був переламним і для запровадження специфічної економічної моделі розвитку держави. Якщо на початку 1992 р. було ухвалено низку законів (про захист інвестицій, захист приватної власності тощо [6]), що уможлиблювали поступове переведення економіки на ринкові рейки, то вже 1994 р. указами президента створюються бар'єри на шляху до ринку і розвитку не лише підприємництва, а й зовнішньої торгівлі: скасовано вільну конвертацію валюти, засновано єдину державну товарно-сировинну біржу з функцією надання дозволу на ввезення чи вивезення будь-яких товарів, розпочалося закриття приватних підприємств тощо [6, с. 62-64].

У період правління Ніязова набула подальшого розвитку кланова система, побудована на протиставленні й стримуванні різних кланів. Усе це призвело до того, що і в політичній системі Туркменістану простежувалося постійне протиставлення столичного клану теке з найбільш сильними периферійними кланами йомудів і марійців.

Останні роки президентства С. Ніязова ознаменувалися прийняттям дивовижних рішень, що мали руйнівний характер для практично всіх сфер суспільного життя країни. У сфері середньої освіти було здійснено курс на відмову від вивчення гуманітарного блоку дисциплін, термін шкільного навчання скорочено до 9 років, а отримання вищої освіти – до 4 років. Одним з перших кроків президента Ніязова в напрямі освітянської деструкції була й ліквідація Академії наук Туркменістану. Нищівна політика проводилася й стосовно культурної сфери. 2006 р. указом президента закрито майже всі музичні школи та училища. Діяльність міністерства культури покладено під контроль Міністерства національної безпеки [2]. Урядовими декретами заборонено театри – ці види мистецтва,

на переконання президента, не відповідали національним традиціям [3]. Самі ж будівлі театрів було знищено.

Разом зі звільненням учителів у 2000 р., звільнено було й до 15 тис. лікарів [5], повсюдно професійних медичних сестер, акушерок і фельдшерів було замінено солдатами строкової служби. 2006 р. розпорядженням президента до мінімуму скорочено термін перебування хворих у лікарні незалежно від ступеня тяжкості захворювання [1].

Після раптової й загадкової смерті С. Ніязова 21 грудня 2006 р. тимчасово виконуючим обов'язки президента став тодішній заступник голови уряду Гурбангули Бердимухамедов, після чого основна влада знову перейшла до текинців, зокрема нині вихідцями з цього клану є майже $\frac{3}{4}$ державних чиновників та 90% силовиків. Така кланова диспозиція залишається в Туркменістані і на сьогодні. Крім того, саме через регіонально-кланові зв'язки рівень національної самосвідомості туркмен залишається низьким, незважаючи навіть на існування єдиної держави.

А проте, за час правління другого президента країна повільно, значною мірою – декларативно, однак почала відходити від свого фантастичного шляху в нікуди. Здійснено певні кроки для зменшення інформаційної ізоляції країни: 2007 р. у столиці відкрито перші інтернет-кав'ярні. Та, однак, і на початках поточного 2022 р. питання контролю над інформацією посідає одне з чільних місць у політиці чинної влади Туркменістану [4]. Здійснюються й деякі кроки до ринкового шляху. Разом з тим, згідно звіту організації Freedom House за 2021 р. країна незмінно посідає останній рядок за рівнем політичних і громадянських свобод [7]. На сьогодні в країні відсутні базові гуманітарні та політичні права людини – право на життя, на свободу слова, свободу совісті, пересування тощо.

Попри всі косметичні реформи в найрізноманітніших сферах політика нового президента спрямована на відмову лише від найодіозніших нововведень попередника, однак залишається незмінною в

основоположному – збереженні й зміцненні деспотичного режиму й подальшій розбудові культу особи за формальної його лібералізації.

Використані джерела та література:

1. Бадыкова Н. Кризис здравоохранения в Туркменистане и международная реакция. URL.: <http://sovezberdi.com/krizis.html>
2. Волков В., Сарыев О. За коррупцию заплатит культура. DW. URL.: <http://www.dw.de/a-1824609>
3. Если забуду тебя, Ашхабад... Gündogar. URL.: <http://gundogar.org/?0242042515000000000000011000000>
4. Президент Бердымухамедов распорядился ужесточить ограничения на информацию в Интернете. Радио Азатлык. URL.: <https://rus.azathabar.com/a/31652318.html>
5. Туркменистану грозит кризис здравоохранения. Eurasianet.org. URL.: <http://russian.eurasianet.org/departments/civilsociety/articles/eav061305ru.shtml>
6. Черкез Ч. О состоянии предпринимательства и рыночных отношениях в Туркменистане. Эркин Туркменистан – Свободный Туркменистан. Информационно-аналитический бюллетень, № 7, апрель 2001. – 74 с.
7. Freedom in the World 2021. Turkmenistan. Freedom House. URL.: <https://freedomhouse.org/country/turkmenistan/freedom-world/2021>

О.М. Цапко

к.і.н., доцент,

провідний науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТУРКМЕНИСТАНУ ЩОДО КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

В статті дається загальна характеристика зовнішньої політики Туркменістану, щодо країн пострадянського простору. Автор статті зокрема, робить висновок, що сьогодняшня політика позитивного нейтралітету, яку на сьогодні проводить Туркменістан, логічно випливає з цілого ряду внутріполітичних засад. Особливо це стосується особливостей становлення та історичного розвитку туркмен як нації, зокрема того, що в них була відсутня власна державність, а також намагання туркменського керівництва реалізувати власні економічні інтереси.

Ключові слова: Туркменістан, країни пострадянського простору, політика нейтралітету, ізоляціонізм, корупція.